

ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун
1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

Чеди-Хөлдү коррупция жөмө апкан бе?

РФ-тиң Президентизиниң 2008 чылдың июль 31-де бадылааны коррупцияга удур ажилдарның Национал планын Россияга боттандырып эгелээнинден бээр чурттуң чамдык регионнарынга күрүнө эрге-чагыргазының болгаш тус чер бот-башкарылга органның албан-дужаалдыг кижилеринге хамаарыштыр истелге ажилдарын эгелей берген.

өөнүн ээзи Буян Болат-оолович Ховалыг база киржип турар.

Чеди-Хөл кожуунга 2008 чылдың ноябрь 23-те доктааткан тус чер чагыргазының даргазының соңгулдалары-биле холбаштыр муниципалдыг соңгулда комиссиясын тургузуп турар, комиссияның кежигүннери соңгул-

ИХЯ-ның ЭКҮТЭ-ниң ажилдакчыларынга Саяна Ховалыг болгаш ооң өөнүн ээзи туттурган. Хээли бергенинге буруудаттырып турар – Саяна Майлоловнаны болгаш Буян Болат-ооловичини октябрь 3-те Истелге эргелелинге байысаары-биле эккелген. Айтырып байысаан түннелинде каразыт-

Кеземче херектерин Россияда амгы үеде болгаш ооң мурнунда ажилдап турган хоорай баштыңнарынга удур оттуруп турарының дугайында медээлерни төп МИЧ-те сөөлгү үеде удаа-дараа дыңнадып турар апарган. Даргаларны, колдуунда, РФ-тиң КК-ниң 286 чүүлүнүн талазы-биле буруудатып турар (албан-дужаалының бүрүн эргелерин эрттир ажыглааны). Буруудаттырып турар кижилерни, оларның ниитилелде бедик эрге-байдалындан хамаарылга чокка, баш удур истелге үезинде хайыра чогу-биле оларны тудуп хоругдап болуру, коррупция-биле тулчушкунуң амгы кампаниязының онзагай талазы ол болуп турар. Ынчангаш чамдык даргаларның дургуннап дезер ужурга таваржып кээри база ол, чамдыкта оларны федералдыг денелде дилеп-тып турар.

Албан-дужаалдыг улустун коррупцияже угланган барымдааларын Тыва Республиканың эрге-хоойлу органның база шыңгыы көрүп турар.

2008 чылдың июль 10-да Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатазының даргазы Василий Оюнга хамаарыштыр кеземче херээн оттурган. Ол хүнден эгелеп, РФ-тиң прокуратуразының чанында ТР талазы-биле Истелге комитетиниң ажилдакчылары алдырбас спикерни байысаар аргазы чок болган, ол сентябрь 26-да күскү сессияның бирги хуралында база келбээн.

Бүдүн чай дургузунда истелге ажилдарын Василий Оюнун аарып турарының дугайында шындыгдар бар бооп турары-биле холбаштыр сонгаарладып келген. Ооң түннелинде, Тываның Истелге эргелелиниң истекчилери Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатазының спикеринге бурууну онаап шыдаваан, чүге дизе Василий Оюнга хамаарыштыр кеземче херээн РФ-тиң Истелге комитетиниң Сибирь Федералдыг округунуң Истелге килдизи чорударының дугайында шийтпирни хүлээп алган турган. Амгы үеде ук херекти тыва истекчилериниң чорудулгазындан уштуп каапкан.

Хоойлужудулга палатазының спикери Василий Оюн Тываның Дээди судунуң түннелин Москвага хомудаарын оралдашкан, ынчалза-даа Россияның Дээди суду спикериниң хөдөлишкинеринде РФ-тиң КК-ниң 286 чүүлүнүн 2-ги кезээнде көрдүнгөн үүлгедиглер барының дугайында ТР-ниң Дээди судунуң шийтпирин күштүг хевээр

**Холга 100 муң рубль
хээлини алганы
дээш, тудуп
хоругдаар дугайында
шийтпир хүлээп
алдынган.**

арттырган. Кеземче херээн Россия Федерациязының Саналга палатазы Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатазының ажил-агыйжы ажил-чорудулгазын хынап чорутканының түннелдеринде оттурган. 39 млн. рубльден хөй акша-хөреңгилерге саң-хөө хажы-дыышкыннары ынчан илереткен.

Бо чылдың октябрь 2-де Василий Оюнун Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатазының депутатынга сонгуттурган Чеди-Хөл кожуунунга оон ады-биле холбашкан ам база бир ат-алдар чок шош үнген. РФ-тиң Прокуратуразының чанында ТР талазы-биле Истелге комитетиниң Истелге эргелелиниң ээлчеглиг кеземче херээнге Василий Оюнун кады төрээн дунмазы, Чеди-Хөл кожуунунуң чагырга даргазының хүлээлгелерин күүседип турар – Саяна Ховалыг онаашкан. Саяна Майлоловнаны албан-дужаалдыг кижиниң көзүлдүр-ле хоойлудурумге таарышпас үүлгедиглерни кылыры дээш аңаа хээлини бергени дээш буруудаттырып турар. Истелге эргелелиниң парлаг секретары Оюмаа Копуштуң дыңнадып турары-биле, кеземче херээн хээлини тывыскан ийи барымдаалар талазы-биле оттурган. Бо херекте Саяна Ховалыгның

даларны белеткээр, эрттирер болгаш түннелдерин үндүрер ажилдарны кылыр ужурлуг. Истелге эргелелиниң тайылбырындан алырга, Чеди-Хөлдүн баштыңының хүлээлгезин күүседип турар Саяна Ховалыг кожуун хуралының депутаттарының бирээзинге тус черниң соңгулда комиссиязын тургузуп тура бир тодаргай кандидатура дээш бадылаарында ол 50 муң рубльди саналдап турган. Өске хээлини депутаттың киришпээн хуралының протоколунга ол адын салып бээрге, аңаа ол-ла түннүг акшаны бээр баа көрдүнгөн турган. Баш удур информациядан алырга, акша шаңналын алган депутаттар Төлээлекчилер хуралының сентябрь 24-те болган ээлчеглиг сессиязынга Саяна Ховалыгның планы-биле эвес бадылааннар. «Саттыныкчыларның» адынга алган акшаларны дедир эгидериниң негелделери кээп эгелээн.

2008 чылдың сентябрь 30-де Чеди-Хөл районунуң ИХК-га олардан акша-хөреңгилер негеп турарының дугайында хомудалды Чеди-Хөл кожуунунуң төлээлекчилер хуралының депутаттары кириген. Ол-ла хүн депутаттар 100 муң рубль хемчээлди акша-хөреңгилерни оларга эгидип турда ТР-ниң

тырып турар кижилерни тудуп хоругдаар дугайында шийтпир хүлээп алдынган.

Чеди-Хөл кожуунунуң оон мурнундагы баштыңы Николай Дартай-оолдун ТКУ-нуң ректору турган Николай Дубровскийге хээли бергени дээш шийттиргенин соонда оон бүрүн эргелерин бо чылдың март айда соксаткан турган. Оларның тудуп хоругдаашкыны тыва ниитилелди кайгадыпкан. Дубровскийге болгаш Дартай-оолга хамаарыштыр херекти истекчилер судка чедирген, суд ийи киржикчини буруулуг деп санаан. Василий Оюнга болгаш Саяна Ховалыгга хамаарыштыр кеземче херектери кайы хире барымдаалыгыл, база оларга хамаарыштыр суд сайгарылгазы болур бе дээрзин – үе көргүзе бээр.

Тываның Чазаа коррупцияга удур планын ажилдап кылып турар. 2008 чылдың ноябрь 1-ге чедир муниципалитеттерниң баштыңнарынга коррупцияга удур хемчеглерниң планын ажилдап кылып болгаш бадылаарын дааскан. Оон аңгыда тускай сорулгалыг республика программаның база белеткеп турар

Долаана САЛЧАК.

Чагаалар аразындан

«ШЫННЫҢ» БАР БЕ, ОҢНУК?

Улуг-бичии кижилерниң сумелекчизи, сурталчызы шынчы өңнүүвүс – «Шын» солун. Бо солунну өг-бүлө бүрүзү чагыдып алыры черле артык эвес. Чурттуң ажил-агыйжы амыдыралын, иштики-даштыкы байдалын, хөй-ниитиниң херээнге кижиниң киржилгезин «Шын» солун доктаамал бижип турар. Оон аңгыда хууда ажил-агыйга, кадыкшылга, амыдырал-чуртталгага ажыктыг сумелерни чонга берип турар база ол ышкаш аныяк-өскенни ажилышкы, өөредилгеге чүткүлдүг эки кижилер кылдыр өстүрүп кижизидеринге үлүг-хуузуң кирип чоруур ачы-буянныг солун-дур.

«Шын» солунну доктаамал чагыдып ап чоруңар, эргим чонум! Шаг-үе чежемейиниң берге-даа бол, шалың алгаш, чагыдылганы черле утпа, өңнүк!

Ырак-чоокта янзы-бүрү болушкуннар,
Ыдык-сүзүк, чаңчыл,
чарлык, төөгү, медээ,
Ыры, чогаал, дуржулгалар,
чарлалдарны
Ынаныштыг өңнүүн сеңээ
дамчыдып бээр.
Каң-оол ИРГИТ.
Бай-Тайга кожуун.
Бай-Тал суур.

Медээлер

ЧАА ЧУРТТАЛГА БАЖЫНЫ-БИЛЕ

Дүүн, октябрь 6-да, Кызылдың 48 өг-бүлелери чаартып эге туттунган бажыңнарже көжүп кирген. Оларның аразында 38 өг-бүлелер өрттенген ниити чуртталга бажыңының чурттакчылары болуп турар. Олар бо үениң дургузунда «Кызыл» муниципалдыг аалчылар бажыңына ажы-төлү-биле чурттап турганнар.

(Бо талазы-биле репортажты дараазында үндүрүлгеден номчуур силер).

«ВОСТОК» (Кызыл) 5-КИ ЧЕРДЕ

Эрткен дыштаныр хүннерде Россия чемпионатының Сибирь зоназының Кызыл хоорайга болуп эрткен волейбол маргылдаазына бистин чаңгыс чер-чурттугларывыс ийи эрткен турга «Сибирьтелеком» (Абакан) командазына 6 санны берип, 5-ки черде келген. Маргылдааның таблицазына 8 санны ап, Хакасияның командазы мурнап чоруп олурар. СДЮШОР (Новосибирск), Университет-2 (Барнаул), Янтарь (Северск) амдыызында 7-7 саннарлыг.

Октябрь 11-12 хүннеринде бистин чаңгыс чер-чурттугларывыстың «Восток» командазы СДЮШОР (Новосибирск) командазы-биле Новосибирск хоорайга барып ойнаар.

ТР-ниң Чазааның үнүшкүннүг хуралы

ХҮН АЙТЫРЫЫ – НАЦИОНАЛ ТӨЛӨВИЛЛЕЛДЕР

Октябрь 2-де Улуг-Хем кожуунга ТР-ниң Чазааның чанында мурнады хөгжүдөр национал төлөвилелдерни боттандыраар талазы-биле Ведомстволар аразының бир дугаар үнүшкүннүг хуралын ТР-ниң Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Ш.С.Иргит эрттирген. Аңаа бо комиссияның кежигүннери, Улуг-Хем кожуунда национал төлөвилелдерни боттандыраарыга киржи турар харысалгалыг ажилдакчылар болгаш удуртукчулар чалаткан.

— Мурнады хөгжүдөр «Өөредилге», «Кадыкшыл», «Көдээни хөгжүдери» болгаш «Таарымчалыг чурттаар оран-сава» национал төлөвилелдерни боттандыраарының талазы-биле ТР-ниң Чазааның чанында Ведомстволар аразының бир дугаар үнүшкүннүг хуралын бо кожуунга эрттирип турарыыс таварылга эвес. 2008 чылдың бирги чартык чылында бо кожуун көргүзүглеринин талазы-биле дерткү черде республикада турар-даа болза, мал бажының өзүлдүзүнүн талазы-биле 13, өөредилгенин шынарының талазы-биле 11, назы четпээннер аразына кем-херек үүлгедиглеринин баш удур болдурбазының талазы-биле 13, кадык камгалалында 13, шээр аарыглар талазы-биле 11 дугаар черде республикада чоруп турар дээрже кожунун ажилын тус черге сайгарып көөр чылдагаан кылдыр көрүп болур көргүзүглер-дир — деп, хуралдың езезинде Шолбан-оол Советович чугаалааш, мурнады хөгжүдөр «Өөредилге» национал төлөвилелдин Улуг-Хем кожуунда боттандырып турарының дугайында илеткел кылыры-биле Улуг-Хем кожуунун өөредилге эргелинин кол специалисти Ю.Д. Болдука сөс берген.

— Мурнады хөгжүдөр национал төлөвилелдер башкылаашкын ажилына дыка улуг идигни берген. Бо төлөвилелдин шугуму-биле Улуг-Хем кожуунун ийи школазы РФ-тиң грантызын ап, миллион рубльдин шаңналын алган, Шагаан-Арыгның 1 дугаар школазы ол шаңналга ийи катап төлөтпиг болганын демдеглээр чугула. Кожуунун 7 башкылары РФ-тиң Президентизинин Грантызын алган — дээш, кожуну школарының янзы-бүрү адырларда чедишкенин айтыпкан.

Айтырыг: Школаларда эмчи кабинеттери бар бе?

Хары: Шагаан-Арыгның 1 болгаш 2 дугаар школаларында болгаш шупту уруглар садтарында бар, арткаларында чок.

Ш.С.Иргит: Өөреникчилерни изиг чем-биле хандыраар буфеттер кожунун 12 школаларының барык шуптузунда чок деп болур. Шээр аарыглар өөреникчилер аразында 3 катап өскөн. Бо талазы-биле кандыг хемчеглер ап турар силер?

Хары: Бо талазы-биле ажил чүгле өөреникчилерин аразында эвес, а ада-иелерин аразында база чорудуп турар бис.

Айтырыг: Чаңгыс аай күрүне экзаменнеринин талазы-биле кожун республикада 19 дугаар черде турар-дыр. Кандыг хемчеглер алдынганы?

Хары: Көргүзүглер куду болганы-биле комплекстиг хемчеглерин планын ажилдап кылган. Сентябрь айдан эгелеп консультацияларны чорудуп эгелээн.

Ш.С.Иргит: Бо талазы-биле эрткен 8 айларда акшаландырышкынның түнүн эвээш деп санап тур мен. Тус чер чагыргалары бо талазы-биле хемчеглерни алырын сүмелдир.

О.Д.Натсак: ТР-ниң өөредилге сайыдының оралакчызы: Мурнады хөгжүдөр «Өөредилге» национал төлөвилелдинин талазы-биле хемчеглер 100 хуу күсөттинген. Амгы үеде акшаландырышкынны шингээди алып талазы-биле ажил чоруп турар. Бо кожунда «Өөредилге» национал төлөвилел-

линде 12 өөредилге черлери киржип турар. РФ-тиң шаңналын алган башкылар, школалар бар турбуже, Чаңгыс аай күрүне экзаменнеринин талазы-биле кожун 19-ку черде турар. Ол дээрже кожунда шыырак көргүзүглер школаларның көргүзүүн куду көргүзүглер Арыг-Бажы, Ишти-Хем, Арыскан, Чааты школалары куду бадырып каан болуп турары ол. Бо 4 школада көргүзүглер эмин эрттир куду болганы ол. Ынчап кээрже бистиң чагыкчыларыыс ада-иелерин сонуургалын камгалаары-биле эвээш өөреникчилик куду көргүзүглер школаларның өөреникчилерин бедик көргүзүглер школаларже автобус-биле сөөртүп чедирип өөредир дээн хевирлиг хемчеглерни алырынче бистерни чыгап келген.

Бис аар өртөктиг, үениң негелделеринге дүгжүп турар дериг-херекселдерни бо төлөвилелдин шугуму-биле берип-даа турар болзусса, өөредилге эргелинин болгаш тус черниң чагыргаларының талазындан кичээнге эвээш болуп турар. 261 педагогика ажилдакчыларыга немелде акшаны бо төлөвилелдин шугуму-биле төлөп турбуже, барык ай санында бо кожунга назы четпээннерниң киржилгези-биле хоойлу-дүрүм хажыдышкыннары болуп турар. Ынчап кээрже, немелде төлөвилерни ап турар-даа болза, ол акшаландырышкынның чүлдүүн шыныдып бадыткаптар ажилдар, тура-сорук, көдүрүшкүн көзүлбейн турар.

Ш.С.Иргит: 2 неделя дургузунда бо четпестерни чайладып алырының тода планын ажилдап кылгаш, көргүзөр силер. Ам ийи дугаар айтырыгже кириптеэлнер. «Россияның хамаатыларына» — чедингир болгаш таарымчалыг чурттаар оран-сава» деп мурнады боттандыраар национал төлөвилелдин Улуг-Хем кожуунда кайы хире чоруп турарын Улуг-Хем кожуунун архитектору А.С.Юртаев илеткээн.

— Кожуунда чурттаар оран-сава чок азы чурттаар оран-савазын экижидер ужурлуг өгбүлелерин саны 1064, азы кожунун ниити чурттакчыларының 19 хуузу болуп турар. Амгы үеде Шагаан-Арыг хоорайда Гагарин, 31, Солнечная, 9, 11 дугаар озал-ондактыг бажыңнарын чурттакчыларына 40 квартиралыг бажыңны ажилгалче кириер дээш ниити чуртталга бажыңының тудуун эде кылып турар.

Амгы үеде республиканың девискээр планын кылып талазы-биле ажил чоруп турар, ынчангаш: 1. Улуг-Хем кожуунун девискээр планнаашкынына Тыва Республиканың девискээр планнаашкынының схемазын кылып турарларны хаара тударын;

2. Хайыракан суурнун девискээр планнаашкынын хөй чарыгдалдар үндүрбези-биле ТР-ниң Көдээ ажил-агый яамызы бо суурнун чингине планын архивтен тып алып болгаш ону эде кылырын;

3. Бо-ла ажилдарны дүргедидири-биле Шагаан-Арыг хоорайның ТР-ниң Күрүне туудунун архивтеринде документилен алырын;

4. Шагаан-Арыг хоорайның чурттакчыларын социал чуртталга оран-савазы-биле хандыраары-биле амгы үеде эде кылып турар ниити чуртталга бажыңы-биле демей ниити чуртталга бажыңын

база 40 квартиралыг чуртталга бажыңнары кылдыр эде тударын, малчын кыштагларда хууда чуртталга бажыңнары тударда, көдээ ажил-агый чергелиг черлерни чурттакчылыг черлер чергезинче шилчитпес арганы көөрүн сүмелдир дээн.

Хуралга оон сүмелерин өөренип көөрүн болгаш ТР-ниң девискээр планнаашкынын 2009 чылдың январь 1-ге чедир доозар ужурлуг бис, аай-дедир сүмележип турар болзусса, ажил чылбас деп, ТР-ниң туруг сайыды А.Г.Гришеленок чугаалаан.

Ш.С.Иргит: Дараазында «Кадыкшыл» национал төлөвилел талазы-биле Улуг-Хем кожуунун төп эмнелгезинин кол эмчизи Владимир Алексеевич Кудеректи дыңнаптаалыңар.

В.А.Кудерек: Улуг-Хемниң КТЭ эмнелгези 19398 санныг чурттакчы чонга эмчи ачы-дузазын чедирип турар.

«Кадыкшыл» мурнады хөгжүдөр национал төлөвилелди боттандыраары-биле 2008 чылда Улуг-Хем кожуун чагыргазы 4 доктаалдарны, хемчеглерин планын болгаш четки графикти бадылаан, Улуг-Хем кожуунун чагыргазы биле ТР-ниң Кадык камгалал яамызының аразында Дугуржуганы чарган. «Кадыкшыл» национал төлөвилелди боттандырып турарының дугайында айтырыгларны ажилчын бөлүктүн штавынга, а ол ышкаш дүүштүрүлгө чөвүлелинге, коллегияларга, муниципалдыг албан черлеринин баштыңнарының Чөвүлелинге доктаамал көрүп турар.

«Кадыкшыл» национал төлөвилелдин «Эмчи кадрларын белеткээри болгаш эде белеткээри» деп угланышкынның аайы-биле 2006 чылдан бээр 6 участок эмчилери, 5 участоктун биичи уруглар эмчилери, ниити практиканың эмчизи, УЗИ аппаратына эмгек безин шинчилеп ажилдаар 1 эмчи, гистероскоп талазы-биле акушер эмчи, иммуноферменттер анализиниң эмчи онкомаркерлер тодарадырынга лаборантыны өөреткен. Оон ыңай Тываның айыыл-халап медициназының баазазына кожунун дүрген дуза чедирер албанының 10 эмчи сестраларын чаа реамобилдерин дериг-херекселдери-биле ажилдаар талазы-биле билин бедиткен. Кызылдың эмчи училищезинге 10 участок эмчи сестралары өөрөнгөш, сертификаттарны алган.

Участок эмчилеринге болгаш оларның эмчи сестраларына акша төлөвилерин чорударының угланышкыны-биле Тываның Албан медицина камгаладылганының фондузу-биле дугуржуганы чарган. Бо отчеттук үениң дүргүзүндө 10 участок эмчилеринге, 10 участок эмчи сестраларына 2,096 млн. рубль түңгө акшаларны төлээн.

«ВИЧ аарыг, гепатит В болгаш С хевирлерин баш удур болдурбас, ВИЧ аарыг кижилерни тодарткаш, эмнээринин» угланышкыны-биле 1492 кижини хынаан, ВИЧ аарыг кижилер оларның аразында бүртүктетинмээн — деп, Владимир Алексеевич илеткээш, кожунда «Кадыкшыл» национал төлөвилелди боттандыраарына бергедээшкенин бүдүн республиканың бергедээшкени-биле демей: тускай кызаа мергелдиг эмчилерин чедишпезинде дээн.

Р.О.Сандан-оол: Бо кожунун көргүзүглер чылдың эгезинде куду деңгеле турган болза, бо комиссияның моон мурнунда эрткен хуралының соонда, элээн каш хемчеглерни алганыыс соонда, Улуг-Хем кожунун төп эмнелгезинин национал төлөвилел талазы-биле көргүзүглер өрү

тыртынып, чүгээртээн. Немелде тарылгага чурттакчы чонну хаара тутканы эки, ынчалза-даа ажилдап турар хамаатыларның немелде диспансеризациязын ам-даа экижидер болза эки. Хуусаа кыска, эмчилер чедишпес. Ынчап кээрже, ону бо чылын 100 хуу күседишпери болдунмас. Бо дээрже республикада берге байдал-дыр.

О.Н.Бегзи: Тывада РФ-тиң социал камгаладылга фондузунун даргазының оралакчызы ниити республикада кожун эмнелгелеринге өй-шаанда болгаш техниктиг частырыг чок отчеттарны дужаарын сүмелзэн болза, **А.А.Шимит:** «Мен база бо кожунга хамааржыр четпестер бүдүн республикага хамааржырын чугаалавышаан, кожунда ниити практиканың эмчизи бар-дыр. Ол эмчи 3-4 аңгы тускай эмчилерни солуптар эргелиг, ону шын ажыглаңар. Кызылдың кызаа мергелдиг эмчилери силерге кээп дузалажыр аргазы эвээш, боттарының диспансеризация дээш көргүзүглерин көдүрүп алыры-биле оларның кол эмчилери кожуннарже эмчилерин чорудуп шыдавас. Боттарыңарның күжүңер-биле ажилдаарын кызып, бар аргаларны ажыглаарын болгаш ишти хыналданы күштелдирерин күзөдүм» дээн.

Л.А.Салчактың чугаазы-биле алырга, диспансеризацияны куду черде турары чүгле эмчилер чедишпезинде эвес, чурттакчы чоннун доктаамал чурттап турар черинде кири бижидилгелери чок болур, ынчап кээрже, чурттакчылыг черлерде хамаатыларның санының дугайында медээлер шын эвес болуп турар деп демдеглээн. Тус чер чагыргалары бо талазы-биле болгаш школаларга, уруглар садтарына термоконтейнерлер, соодукчуар садып алырынга деткимчени көргүзөрин дилээн.

Көдээ ажил-агыйны сайзырадыр талазы-биле кандыг хемчеглер боттандырып турарын Улуг-Хем кожунун көдээ ажил-агый эргелинин удуртукчузу **С.Д.Куулар** илеткелди кылган. Оон илеткелдинде кол көдүргөн айтырымы кожунда «Россельхозбанк» дамчылыг чээлилерни кожун чурттакчылары ап турар-даа болза, 92 хуузу хууда дузалал ажил-агыйларны көдүрүп алырынга берип турар, көдээ ажил-агый кооперативтери чээли алып дээрже долаа кылдыр салыр өнүгүзү чок, ол чорук оларның хөгжүүрүнө шаптык болуп турар деп чугаалаан.

Айтырыг: Кожунче кайы хире далган сөөртүп кирип турарыл?

Хары: Далганы 100 хуузуна сөөртүп кирип турар.

Айтырыг: Кайы хире тода сан адап болур силер? Ону тодарткаш, ол хире далганы алырда кайы хире тараа тарырын санап үндүргөн турар ужурлуг силер. Сүт?

Хары: Сүтү чайын колдуунда кожунче кири сөөртпейн турар. Кыжын сүт саап алыры эвээж бээрже, ынчан чүгле сайгарлыкчылар кири сөөртүп турар. «Улуг-Хем» көдээ ажил-агый кооператив чайгы үеде чурттакчылардан сүтү хүлээп алгаш, оон сүттен кылган барааннарны бүдүрүп садып турар. Ол кооперативтин бергедеп турар чүлү чурттакчы чондан сүтү хүлээп алгаш, дораан санажыр аргазы чок кылдыр ажилды ынчаар тургузуп каан. Оларның дужааган сүдүнден орулгазын агар санынче шилчидер, оон кээп акшазын алып. Ол чорук узай бээр болгаш бүдүрүкчүлөргө чурттакчы чоннун бүзүрели база улуг эвес болур чорду. Мону бөдүүнчүтсе эки боор. Кайы хире сүтү дужааган

сен, ол хире акшаны холга дораан ап турар болза, сүт дужаар күзөлдиг улус көвүдөй бээр.

В.И.Ендан: Бистиң кол хүлээлгевис — хамааржыр турар девискээристин чурттакчыларын ашчы-чем-биле хандыраар хүлээлгелиг бис. Бо кожунга чикеглей алып болза, 1400 тонна далган херек, ону алырда кайы хирени тарыыр ужурлуг бис. Көдээни сайзырадыр 15 угланышкыннан бо хуннерде чүгле чуртталга оран-савазын ажылгалче кириер талазы-биле көдээ суурда ажил эки чоруп турар. Акшалар бар, оларны шингээди шыдавайн турар-дыр бис ийи. Чүгө? Документация талазы-биле ажил аскап турар. Документация шын болза, бергедээшкенин турбас. Хайыракан суурга хамаарыштыр өөренип көөр бис. Төлөвилел-сметалыг ажилдарның документациязын эки кылып алып болза, акшаларны камгалап ап шыдаптар бис.

«Россельхозбанкның» ТР-де девискээр салбырының директору **С.Х.Монгуш** Улуг-Хем кожунда бо банкыны таварыштыр чээли алганының талазы-биле көргүзүглер эки. Юридиктиг албан черлеринин чээлиери 100 хуузуна субсидиялыг дээрзин дыңнаткан.

Улуг-Хем кожунун чагыргазының даргазы **И.О.Сенди** кожун чагыргазының хуралын кожун иштинде үнүшкүннүг кылдыр эрттирип турар, октябрь 15-те кожун эмнелгезинге, октябрь 27 Арыг-Узүү суурунга эрттирер бис. Арагалаашкын, наркомания талазы-биле хөй-ниити организациялар-биле ажилдарны чоруткан. Сентябрь 2-де кожун эмнелгезинде наркология салбырының ажыттынганы бо талазы-биле ажилдың экижиинге идишлиг болуп деп чугаалаан.

О.Н.Бегзи мен фтизиатр мергелдиг болгаш бо эмнелгениң туберкулез аарыгларына удур салбырының крышазындан дамылаар деп билер мен дээрже, И.Сенди туберкулезтун непертеп, оон хөй кижилер хорап турарын эки билер болгаш, салбырның септелге ажилдарынче бир дугаарында акшаларны берип турар, капитал септелгезин кылырынга акшалар хөй хереглеттинип турар, ону кожун бюджетиге угбас бооп турар деп харыылаан.

Бо комиссияның хуралын мындыг хевирлиг үнүшкүннүг кылдыр бо кожунда бир дугаар эрттиргени бо. Чугаалажыр айтырыглар хөй. Оларны тус черге сайгарып көөрү дыка ажыктыг, ынчангаш моон сонгаар мындыг хевирлиг үнүшкүннерни организаастаары эки, ынчалза-даа айтырыгларны аңгылап көөрү күзөңгиз дээрзин хурал көргөн. Мурнады хөгжүдөр национал төлөвилелдерин боттандырышкыны Тыва Республикада чоруп турар. Четпестер бар-даа болза, ол ийи-чаңгыс кижилерниң шүшпөң ажылындан тыптып турар дээрзин илеткелчилер бадыткан.

Улуг-хемчилер келген аалчыларга чурттакчы чоннун күжү-биле кылганы улуг стадионну, чаа ажылгалче кирип турар эмнелге дериг-херекселдерин болгаш «Улуг-Хем» кооперативтин бүдүрүп турар сүт аймаандан кылган барааннарны тус черлерге чедир барып көргүскеннер. Бо бүгү кожунда хөгжүлдө национал төлөвилелдерин ачызында шимчеп чоруп турар, оон дүргени ам тус черниң албан черлеринден, кады ажилдажылгадан болгаш хары-салгалыг чоруктан хамааржыр дээрзин бадыткан.

Айлаң ДАРЖАА.

КУШ-ШЫДАЛ-БИЛЕ ҮЛЕГЕР

(Чазак Даргазы Ш.Кара-оол, дайын хөделиишкиннериниң дайынчылары Көк-Тей школазының дайынчы-спортчу командазы-биле 10 км тренировка-чарышка киришкен).

Эрткен улуг-хүнде Көк-Тейниң бир дугаар ортумак школазының дайынчы-спортчу командазының оолдары республиканың Чазак-Даргазы Шолбан Кара-оолдун болгаш дайын хөделиишкиннериниң хоочуннарының удуртулгазы-биле тренировка чарышты эрткен. Бо дугайын Каа-Хем суурнуң 70 чыл болган юбилейинге баш удур дугурушкан турганнар. Школаның башкызы Виктор Оюнун удуртулгазы-биле бо школаның чыынды командазы хөй санның олимпиадалар, спортчу хемчеглер, дайынчы-патриоттук акция «Зарница» чангыс эвес удаа тилекчилери болуп келген.

28 кижилер санның школачылар болгаш 10 дайынчыларның командазы 11 шакта «Серебрянка» деп черден халчып үнгеш, Көк-Тейге чедир 10 км узун хемчээлдиг черни эртер ужурулуг. Бо акцияның кол

сорулгазы — кадык амыдыралды суртаалдаар, уругларга узун хемчээлдиг орукту маңнап эртериниң техниказын болгаш чурумун өөредир турган. Шолбан Валерьевич боду база маңнап, отрядты башкарып чораан. Орук дургузунда маңдан кылашче чүгле ийи катап шилчип, бердинген хемчээлдиг орукту команда 1 шак 30 минута дургузунда эрткен. Халчып келгеш, чыскаалга белеткелдин дугайында чугааны кылып, оон түннелин үндүрген. Афган болгаш Чечен Республикаларга «изиг точкаларны» эрткен дайын хоочуннары школачыларга командага маңнап чорааш шын алдынарының талазы-биле ажыктыг сүмелерни берген. Эң кол чүүл хөй киржикчилег команда-биле маңнап чорааш, бот-боттарының аразында хемчээлин, темп, шын тынарын болгаш шөлзөн болурун сагыыр

дээрзин «хоочуннар» чугаалаан. Чангыс аай чорукка команда кижигүннери бот-боттары сырый холбаалыг болур, орукка шаптаразыннар таваржы берзе, камгалажыр, деткижер. «Хоочуннар» база өөреникчилер аразында болган бир дугаар бо тренировка-чарыш «3+» деп демдекке үнелеттинген.

Школа командазының командири Адыгжы Шарбии шүгүмчүлелди төлөтпий-биле хүлээп ап, белеткел моон-даа соңгаар уламчылаар деп сөзүн берген. Максим Кобычев биле Римма Махмутова профессионал дайынчылар-биле ужуражылганың мурнунда колдуунда-ла маңнаарының дүргенинче хөй кичээнгейни салыр турган бис, ам белеткенинде бодамчалыг болур бис деп чугаалааннар.

Боттарының ажы-төлүнүң республиканың Баштыңы-биле мындыг байдалга ужуражылгазын хайгаарап көрүп турган ада-иелер бо ужуражылга уругларның сагыжынга уттундурбас бооп артып калыр деп үнелеп: «Мээң оглум Чингис бо хемчегге киржип турарыңа өөрүп тур мен. Маңаа күш-шылдал белеткелениң кончуг бедик үлегерин көргүстү. Дыка чылыг ужуражылга-дыр. Организаастаан кижилерге, четтирдим» — деп, Альбина Ондар чугаалады.

Долаана САЛЧАК.

В.Шайфуллинниң тырттырган чуруктары.

Политика

«Регионнар клувунуң» түннелдери-биле

«Регионнар клуву» деп сайттын дыңнадып турары-биле алырга, губернаторлар корпусунун төлээлеринден сентябрь 29-тан октябрь 5-ке чедир 13 кижилер эки үнелелди алган бооп турар, эки эвес демдекте — 12 кижилер. Ол үе регионнар элиталарының социал-экономика болгаш информация талазы-биле иделкейлиг чоруун көргүскен — ындыг байдал боттук шиитпирлерни хүлээп алырынга үндезин боорундан аңгыда, маргылдаалыг айтырыгларны база тургускан.

Он үш регионнарның баштыңнарынга эки үнелелди берген. «Регионнар клувунуң» эксперт-

териниң үндүрген үнелели-биле оларның аразында Тыва Республиканың Баштыңы Шолбан Кара-оол база кирип турар.

Регионда хөгжүлдениң үндезин айтырыгларын сайгарып чугаалажыр шөлду берип болур политиктиг институттарның чедишпезин барымдаалап, Тываның күрүне университетиниң бааза-зынга философия ниитилелин тургускан дээрзин сайт-дыңнадып турар. Тываның Баштыңының база бир чедишкенинниң базамы — чылда 15 миллион кезек тууйбу бүдүрер күчүлүг чаа тууйбу заводун ажытканы болур дээрзин демдеглээн.

2008–2009 чылдарда грипп хамчыын нептеретпезиниң талазы-биле Тыва Республиканың кадык камгалал сайыдының кыйгыры

Эргим хүндүлүг Кызыл хоорайның мэри, муниципалдыг тургузулгаларның, сумуларның баштыңнары, бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң болгаш организацияларның удуртукчулары, ажыл берикчилери!

Мурнады хөгжүдөр «Кадыкшыл» национал төлөвилелде чурттакчы чоннуң көрдүмүзүн бөлүүн грипп хамчыындан камгалаары-биле тарылга чорударыңа херек эм-таң садар акша-хөреңгиден тускайлааш, аптека албан черлеринге чагыгны кирип, эм аймаан садып алыр органы тыварын силерден дилеп тур мен. Ол бөлүккө хайгаарал чок чаштар, тускай ортумак болгаш дээди өөредилге черлериниң студентилери болгаш башкылары, садыг, чуртталга-коммунал ажыл-агый адырында ажылдап турар ажылчыннар, албан-хаакчыттар болгаш өске-даа, ниитизи-биле 40 000 ажыг кижилер хамааржыр.

Грипп болза делегейниң кадык камгалалының база бир нарын айтырыгларының бирээзи, Чер бөмбүрээнде он кижиниң бирээзи-ле оон аарып турар. Ол хамчык нептерээн соонда чүс-чүс муң

кижилер эмнелгелерде чыдып, он-он муң чурттакчылар амызындан чарлып турар. Грипп аарыының экономикага чедирип турар когаралы база улуг.

Чүгле эм кыжы-биле нарын байдалды болдурбайн барып болур бис!

Ол хамчыкты нептеретпези-биле бистин республикага 130 000 кижиге тарылганы кылып ужурулуг бис. Профилактиктиг тарылгаларны чон ортузунга массалыг чорутканыыстың ачызында грипп хамчыы 2006 чылдан бээр тараваан.

Бо айтырыгны чогумчалыг шиитпирлээр болзунарза, кожуунун, хоорайның, сумунуң чурттакчыларының, албан чериниң ажылдакчыларының кадыкшылы дээш Силерниң сагыш салып турарыңар көстүп кээр.

Хүндүткел-биле,
Тыва Республиканың кадык камгалал сайыды
А.Д. ООРЖАК.

Октябрь 1-де Улуг назылыглар хүнүн таварыштыр Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының ажилдакчылары Любовь Васильевна НИКИФОРОВА, күш-ажыл төлөвириниң болгаш күш-ажылчы хамаарылгаларның килдизиниң начальниги, Айлаңмаа Дагбаевна ДОНГАК (өг-бүлө, ие-чаш болгаш дүрген дуза чедирер килдизиниң начальниги), Геймара Сергеевна МАРТЫНА (инвалидтерге болгаш хоочуннарга күрүнениң социал деткимчезиниң хемчеглерин чедирер талазы-биле килдизиниң специализи) «Шын» солунун редакциязынга келгеш, «Дорт харылзаага» киржи, номчукчуларның айтырыгларына харыылаан.

Айтырыг: Кызылдың хоочуннар бажың-интернадының чурттакчылары чырык өртээ ышкаш чарыгдалдарны боттарының акшазы-биле төлөп турар. Чүге 2,5 млн. рубль түнүг акшаны хоочуннар судтуң шийтири чокка төлээр ужурулгү чүвөл? Бо интернат дузалал ажил-агыйлыг дээр. Олар чүге

Л.В.Никифорова.

сүдүвүс чок, эдвисис чок дээрл? Бо дузалал ажил-агыйлыг продукциязын кайнаар шилчидип турарыл? Интернаттың ажилдакчылары үнүп кирип солчуп-ла турар. Ол хиреде ажилдың шынары экижил турарын хоочуннар көрбейн турар. Маңаа езулуг ажилгыр, экономист чонга ынак удуртукчудан ажилдадырын хоочуннар негеп турар.

Харыы: Бо тус черге баргаш сайгарар ужурулгү айтырыглардыр. Авторга харыыны бижимел хевирге бээр бис.

Айтырыг: Бай-Тайга кожуунун Кара-Хөл сумузунда авамның назылап кыраан пенсиязы септелге ажилдары кылдырынга четпес, ынчангаш социал политика эргелелдери ындыг чергелиг кижилерге дуза кадар аргазы бар бе, дузалаарын дилээр кижидир мен.

Харыы: Назылап кыраан пенсионерлерге болгаш социал камгалап негеттинип турар чергелиг хамаатыларга кожууннарда социал политика эргелелдери тус чер чагыргаларының бюджетиниң күсели-биле дузалаар. Бир звес акшалар чок болза, оода социал ажилдакчыны быжыглаар ужурулгү.

Айтырыг: 1 дугаар бөлүктүн инвалиди кижидир мен. «Сосновый бор» курортче путевканы кайыын тып ап болурул? Бир звес бодунуң акшам-биле дыштангаш келген болзумза, чарыгдалдарымны кым дуглаарыл?

Харыы: РФ-тиң социал камгаладылгга фондузунуң Тыва Республикада девискээр салбыры бо айтырыгларны шийтирлеп турар. Аңаа чеде бергеш, ону билип ап болур силер.

Айтырыг: Хууда ажил-агый

ажыдып алыр дээш, барбаан-кирбээн-не черим чок. Канчалдымза экил?

Харыы: Бистиң адырга хамааржыр хире чергелер (категориялар) бар болза, бистиң яамы дузалап болур—деп харыылаарга, хамаатының бо адырга хамааржыр: инвалид, дайын киржикчизи дээр чергелиг документизи чок болган. Чурттакчы чонну ажилга хаара тудар төптөрдөн дуза дилээрин сүмелзэн.

Айтырыг: Хоорайга инвалидтерге чиигелделиг тускай садыг ажыдып болур бе?

Харыы: Ол дугайын яамының хуралына айтырыгдан көдүрүп, чугалажып көөр бис.

«Шын» — дорт харылзаа

ДУЗАЛААРЫН КҮЗЭЭР БИС, ЫНЧАЛЗА-ДАА...

Айтырыг: 1980 чылдан эгелеп, кадык камгалал шугумунуң аайы-биле Чазакта оочурда мен. Бодум өөредилге шугумунуң хоочуну мен. Кызыл хоорайда бир өрээл бажыңны айда 7 муң рубль-биле хөлезилеп турар бис. Социал чуртталга оран-савазының оочурунче азы федералдыг регистрге мени кириерин диледим.

Харыы: Бо оочурга туруп болур турган-дыр силер. Ынчалза-даа федералдыг регистрге чүгле тус черлерниң бажың оочурунга 2005 чылдың январь 1-ге чедир билдиришкин кириген кижилерни кириген. Ону Москваже чорудупкан, ол даңзыда чок болзунарза, бис канчаар-даа дузалаарын кы-

меңээ болур ужурулгү чиигелделерин квитанцияларым езуугаар силерниң яамы дамчыштыр Москваже чорудуп, төлөп берип турган. Бо чылдың апрель айда Москва чорудары-биле бүгү квитанцияларымны яамының ажилдакчыларынга берип каан мен. Мынчага чедир чаңгыс-даа акша ал көрбедим.

Харыы: Москвада бо айтырыгларны харыылап турар федералдыг агентилел дүжүп турар болгаш, бодунуң бүрүн эргелерин өске албан черинге хүлээдип турар. Ол албан чери долузу-биле бүрүн эргелерни хүлээнип алырга, ынчан акшаларны озалдадып-даа болза, төлээр.

Айтырыг: Студент уруумнун

Ч.Мартынова номчукчу Я. Бүрбү-биле.

зып турзувусса, шыдавас-тыр бис.

Айтырыг: Ачам репрессияланган хамаатыларга хамааржыр. Мен база азырадыкчымын чидирген болгаш репрессиядан когараан кижилер аразыңче кирип турар кижидир мен. Мынчага чедир ачамның малының, хавырып алгаш барган эт-севиниң азы өскээр чугаалаарга когаралывыстың орнун албаан бис. Оода бажың дээш чиигелделиг оочурга-даа болза, туруп ап көрүмзе.

Харыы: Репрессияга таварышкан кижилерниң херзэн көөр комиссия ажилын соксаткан, ам чаа комиссия кижигүннери соңгуп тургузар деп турар. Ол комиссияда кымнар кирип турарын, кажан ажилдап эгелээрин бистиң яамыга келгеш билип ап турар силер.

Айтырыг: ТР-ниң алдарлыг аттарын алган кижилер күш-ажылдың хоочуну деп атты алыр бе азы

оглун ажаап-хайгаараары-биле ажилымдан шөлээ ап болур мен бе?

Харыы: Бир звес кырган-ава ажилдап турар болза, билдиришкин бижээш, уйуу 1,5 хар четкижеге шөлээ ап болур. Шөлээже кырган-аваның үнген хүнүнден эгелеп, студент уруунга төлөп турган пособие акшазы казыттынар. Өөредилге чери социал пособиени төлээр ужурулгү. А бир звес кырган-ава төлөвир чок шөлээ алыр болза, ап турган пособиени студент уруу ол хевээр ап артар. Уруг азырап олурары дээш кырган-аваның ай санында алыр акшазы биле студент уруунуң ай санында ап турар пособиениң ылгалы чүс рубль, кырган-ава 100 рубль хөйүн алыр.

Айтырыг: Бертик-межел чыдар азы улуг аарыг кижилерге дуза чедирер ажил дилеп тур мен. Каяа барып болур мен, тайыл-

бырлап берип көрүнерем.

Харыы: — Кызыл хоорайның Южный микрорайонунда «Деткимче» («Поддержка») деп социал дуза төвү бар. Амдыызында вакансия чок деп билер мен. Ынчалза-даа аңаа чеде бергеш, билдиришкинден кирип каар болзунарза, хостуг олут тыпты берзе, силерни ажилдадып ап болур ужурулгү.

Айтырыг: Ка-

А.Донгак харыылап олур.

дугайында, акшаландырышкын кайыын болурунун дугайында болгаш өске-даа талаларын тайылбырлаан дүрүм үнөр ужурулгү. Ол дүрүм чаа ажилдаттынып кылдынып турар. Ук дүрүм үнөргө, ону тус чер чагыргаларынче чорудар. Ол езуугаар төлөвирни чорудар. Ынчангаш амдыызында бичии манаар бооп-тур силер ийин. А кандыг документилер херегин база ол дүрүмге айтыкан турар.

Айтырыг: Шериг албанында хүлээлгезин эрттирип турар аныяк кижилерниң ажы-төлүңгө, кадайыңа көрдүнүп турар пособиелерге хамаарыштыр тайылбырлап берип көрүнерем. Таныжым шеригде кижидир мен.

Харыы: 2008 чылдың январь 1-ден эгелеп шериг албаны күүседип турар оолдарның сааттыг арктан өөнүң ээзинге чаңгыс удаа төлээр 19.600 рубльдин пособиени көрдүнгөн. Мөңгүн-Тайга, Тожу, Терехөл кожууннарның чурттакчызы болза, 21.000 рубль. Маңаа онзалап айтса чогуур чүүл чүл дээрге, аныяктар ыяап-ла бадыланышкан турар ужурулгү. Уруг төрүттүнгенде (төрүттүнген дугайында херечилелинге шеригде адазының ады ыяап-ла турар ужурулгү) 3 харга чедир ай санында 8400 рубльдин пособиени алыр, а үстүндө адааным үш кожууннун чурттакчызы болза, 9000 рубль болур. Аныяк кижиниң шеригден халашкан хүнүнден эгелеп, пособие казыттынып каар.

Айтырыг: Маадыр иелерге хамаарыштыр кандыг өскерилгелер болганыл? Ону тайылбырлап берип көрүнерем, Айлаңмаа Дагбаевна.

Харыы: Он болгаш оон-даа хөй уругну божаан болгаш чүгле божаан звес, а төлөпгү кижилер кылдыр өстүрүп, кижизиткен иелерге Маадыр ие атты тыпсыр. Бо чоокта сөөлгү катап 33 иелер Маадыр иеже документилерин кириген турган болза, оларны сайгарып келгениниң түңнелинде 9 кижидир Маадыр ие атка төлөпгү бооп эрткен. Ажы-төлү кем-херекке онаажып турар хамаанчок, каразыттырып турар болза, ындыг иелерге Маадыр ие ат тывыспас.

Маадыр ие ат чаңгыс удаа алыр 220 муң рубль эдеринчилиг болур. Пособие звес шаңнал акша болганда, ол түнүң 13 хуузуң тыртар.

Айтырыгларны салып, дорт харылзаага иделкейлиг киришкени дээш, Алдын-оол ОНДАР, Бүрбү ЯНЧАП, Клара САЛЧАК, Марита ХЕРТЕК, Долунчап ДАМБАР-ООЛ, Светлана ДАНЗЫН-ООЛГА, Зоя ИРГИТКЕ, Бады ООРЖАК дээш, аттарын адаваан-даа болза солун айтырыгларны салган номчукчуларга «Шын» солунун редакциязы четтиргенин илеретти.

Айлаң ДАРЖАА белеткээн.
Кариж МОНГУШТУН тырттырган чуруктары.

БУРАН, БАРС, СОБОЛЬ, ВЕТКА... БУЗҮРЕЛДИГ ӨҢНҮКТЕР

Октябрь 4-те Кызыл хоорайның Аныяктар сесерлинге Тываның Аңныр болгаш балык ажил-агыйының талазы-биле комитеттин специалистери аңчы ыттар аразында республика чергелиг делгелге-мөөрейни организаастап эрттирген.

И. Дөкпер-оол өг-бүлөзү-биле

Шак мындыг хевирлиг уксаалыг аңчы ыттар аразында делгелге-мөөрейлер оон мурнунда бүгү чурттуң иштинге калбаа-биле негтереп, уксаажыдылганың хемчеглерин аңныр талазы-биле чогуур комитеттер, ниитилелдер кончуг хынамчалыг болгаш доктаамал чорудуп турган. Барык 10-15 чыл ажыг үе дургузунда шак мындыг хемчеглер чоруттунмаан болгаш ол бодунуң шынарын, ужур-утказын шуут чидирипкен турган үелердаа база турган. Ынчалзажок аңнаарына ынак, оон кадында кады аңнаар дөрт даванныг аңчы өңнүк

чуңманы тып илередир, херек болза, мажаалайже-даа шурай бээр, борзая деп уксаалыг ыттар койгун, дилги соондан ажык, дең-дески черлерге кончуг дүрген маңнап чорааш, тудуп узуткаар, а суглуг черлерге, хөлдерге, хемнерге эштип чорааш, сугже дүжүр аткан куштарны спаниельдер ээзинге тып-каш, эккеп бээр.

Мөөрейниң киржикчизи 34 харлыг Мergen Дөкпер-оол өг-бүлөзүн эдертип алган, 2 хар чедип турар Буран биле Пулька деп аңчы ыттарын бир дугаар делгелге кириштирип чорууру бо. Ол боду

лап кээр-ле, кижини амыратпастай бээр, "Чоруулу" деп турар ышкаш — деп, ол чугаалады. Шынап-ла, хан-биле салгал дамчып, езулуг аңчы ыттың аңчы болуру оон ача-ачазы улуг рольду ойнаарын хоочун аңчы, ыттар селекционери Николай Лазаренко тайылбырлады. Оон чугаазы-биле алырга, мурнуку чылдарда баштай район деңгелинде шак мындыг хевирлиг хемчеглерни эрттирер турган, оон шүүреттинген тиелекчи ыттар республика чергелиг маргылдаага киржир, аңаа тиелеп үнзе, Россия-даа үнүп турган чемпион ыттар бар турган. Сөөлгү чылдарда мындыг хемчеглер эрттирбейн турганындан, кижиге бодаарга, назы-хары улуг эвес болганындан, орден-хавыялыг, медальдарлыг, ат-алдарлыг ыттар чок болганы харааданчыг. Ынчалза-даа, чемпион турган ыттарның генетика талазы-биле салгалы ыттарга ынак аңчыларда артып калган болгаш оларны тып, илередири чугула апарганын ол демдегледди. Солун чугааны төндүрер үе келген: киржикчилерни парад-чыскаалга киржирин чарлай берди.

Ниитизи-биле маңаа 30 ажыг аңчы ыттарны

вирге чарган: 1-2 харлыг ыттар аразында (назыны биче бөлүк), 2-3 харлыг (ортумак назылыг ыттар) болгаш 3 хардан ыңай улуг назылыг ыттар аразында мөөрей болган.

Улуг назылыг эр ыттардан бири черни Желтухинниң Грей деп аттыг ыды алган. Ол Хүндүлел бижик, сыын аңнаар чөпшээрел болгаш 15 килограмм деңзиги "Чаппи" деп чаагай ыт чеми-биле шаңнаткан. Ийиги болгаш үшкү черлер-

И. В. Чучев Соболь-биле

Киржикчилер чыскаал-чезинде.

терин ажаап-тежээп, уксаажыдылга ажылын соксатпайн, ыттарга езулуг ынак кижилер чиптээнин барымдаалап турар хемчегни мен барып көрдүм.

Аңчы кижилерге хамаанчок, анаа эртип чыткан кижилерниң кичээнгейин хаара тырта бээр солун болгаш көрүштүг, кижиниң сеткил-сагыжын, ишти-хөөнүн хөлдөдиптер чараш, шимченгир, омаксергек ыттарның хөй деп чүвезин! Мында колдуунда лайка уксаалыг ыттар хөй болган-даа болза, борзая, орус спаниель, кокер-спаниель, англи спаниель-даа бар болду. Лайка уксаалыг ыттар колдуунда тайга-таскыл черлерге чердик-хаванны, кишти, диинни, эликтин, те-

бичини чаш тургаш-ла, ачазын эдерип, аңнап өөренген, дуржулгалыг аңчы.

10 харлыг Барс деп лайка уксаалыг ытты эник турда-ла Алексей Күжүгет Новосибирск хоорайның ыттар питомнигинден садып алгаш, ону аңнап өөредип алгаш, өңнүү-биле кады Кара-Хөлдүн Ак талазында тайгаларга чылдың-на аңнап турарын чугаалады. Оон ыды черлик-хаванны, диинни тударынга дуржулгалыг, хаяларда те-чуңмаларны ээзинге айтып бээр улуг дуржулгалыг болгаш бузүрелдиг ыт болду. "Ыттың кайы хире аңнап билири оон арыг уксаазындан, ада-иезинден дыка хамааржыр. Мээң ыдым аңнаар сезон үези чоокшу-

ээлери-биле катый чыскаап, долгандыр кылашаштырды. Харназы, эр-кыс, уксаа аайы-биле аңгы-аңгы кылдыр чаргаш, оларның уксаазын, ада-иезин, ызырар диштериниң бар-чогун, оларның канчаар пактаарындан эгелээш, мага-бодунуң тургузуун, даштыкы хевир-дүрүзүңгө, аажы-чаңынга чедир хынап, көрүп, шинчылээр болур чорду. Делгелге эгелээр бетинде, комиссия кежигүннери ыт бүрүзүнүң уксаазын, ат-сынын, харназынын, эр-кызын тодарадып, тускай саазыннарга бижип, оларның онзагай чүүлдерин демдегледип турдулар.

Эр болгаш кыс ыттар аразында мөөрейни хар-назы аайы-биле 3 хе-

ни алган ыттар база-ла Хүндүлел бижиктер, элик, хулбүс, черлик хаван, киш болгаш кара-куштаар чөпшээрелдер-биле тус-тузунда алганнар.

Ортумак назылыг эр ыттардан Кошкаротун Саян деп ыды тиелеп үнгөн. Ийиги черге Иван Чучевтин Соболь деп ыды төлөтпиг болган.

Аныяк эр ыттардан Анциферовтун Байкал деп ыды тергиддэн. Кыс ыттар аразында улуг назылыг Малышевтин Ветка деп ыды бири черни алган. Оон шаңналы-сыын адып алыр чөпшээрел болган. Мельникийниң Боня деп ыды ийиги черни ээлээш, элик, хулбүс аңнаар чөпшээрел-биле шаңнаткан.

Ортумак назылыг кыс ыттарның аразында Шишигиниң ыды черлик-хаванга аңнаар чөпшээрелге чединген. Ткаченконун ыды кишти аңнап алыр чөпшээрелди алган.

Аныяк кыс ыттар аразында мөөрейниң тиелекчи черлерни алган ыттарны өртөктиг белектер-биле шаңнаткан.

Ол ышкаш дурт-сыны бичежек спаниель деп уксаалыг ыттар аразында болган мөөрейниң тиелекчилеринге Хүндүлел бижиктер болгаш аар өртөктиг "Чаппи" деп ыт-чемин белекке берген.

Делгелге-мөөрейниң соонда маргылдааның кол судьязы, комитеттин кол специалисти Олег Зыков киржикчилерге маңаа кээп, идеккейлиг киришкени дээш өөрүп четтиргенин илереткеш, моон соңгаар шак мындыг маргылдааны алдын, мөңгүн болгаш хулер медальдар-биле болгаш үнези оон-даа бедик белектер-биле шаңнаарын аазаан.

Карим МОНГУШ.

Авторнуң тырттырган чуруктары.

Культура болгаш өөредилге

БАЙЫРЛАЛ БУДУУЗУНДЕ ШАҢНАЛДАР

Кызылга Башкы хүнүнүң будуузуңде республиканың эң эки башкыларын шаңнаан.

Россияның Президентизиниң шаңналыңче 114 кордакчы турган болза, 47 башкы ол шаңналга төлөтпиг болуп, 100 муң рубль акшаны алган. Инновация чуруму-биле ажылдап турар 9 педагогтар Тыва Республиканың Чазаның Даргазының дипломнары болгаш Грантылары-биле шаңнаткан.

Тыва Республиканың Чазаның доктаалы-биле 100 муң рубль шаңналдарны Кызылдың 9 дугаар школа-гимназиязының орус дыл болгаш литература башкызы Лилия Багай-оол, Кызылдың № 34 уруглар садының педагог ажылдакчызы Надежда Деменкова, Чаа-Хөл кожуунун Булуң-Терек ортумак школазының чурулга уран чүүлүнүн башкызы Мergen Сырбакай олар алган.

ТЕАТР СЕЗОНУ АЖЫТТЫНГАН

Октябрь 3-те В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрының байырлыг ажыдышыкыны болган.

Театрже кирер улуг чаданы сцена кылгаш, артистер байыр-лалын эгелээн. Арат шөлүңге чыылган хөй чоннуң кичээнгейин олар ала-чайгаар хаара тудупкан. Башкарыкчылар ТР-ниң алдарлыг артизи, Тываның күрүнө шаңналының лауреады Надежда Наксыл биле артист Борис Ооржак театр сезонунуң ажыттынганын чарлааш, көрүкчүлерге, артист коллегаларына изиг байырны чедирген. Театрның хоочуннары Тываның болгаш Россияның Улустун артизи Люндуп Солун-оол, Тываның Улустун болгаш Россияның алдарлыг артизи Александр Салчак, Тываның Улустун артизи Дырык Монгуш, Тыва Республиканың алдарлыг артизи Анна Ширин-оол оларга боодал чечектерни сөннеп, коллегалары аян туткан.

Башкарыкчылар театрның чаа сезонда репертуары-биле таныштырган соонда, аңгы-аңгы шиилерден үзүндүлерни чыылганнарда бараалгаткан.

Кежээкиниң 6 шакта алдарлыг «Хайыраан бот»-биле театр сценазы көжегезин ажыткан.

Октябрь 4-те театрның бөлүк артистери солун концерти-биле эйлиг-хемчилерге аалдап чораан. Аалчыларыга эйлиг-хемчилер изиг-ханнаар үш өшкүнү «дергиледи» берген. Найысылал Кызылдың чурт-такчыларын безин мурнай чаа шииниң баштайгы көргүзүүн эйлиг-хемчилер биле бажың-алаакчылар көргени солун («Үш ок» Чылгычы Ондар). Үстүнде адааным сумуларның чагырга черлери театр-биле дорт харылзааны тудуп эгелээниниң бадыйкалы ол.

Светлана БАЛЧЫР.

Тываның Улустун чогаалчызы С.А.Сарыг-оолдун 100 чылынга

САРЫГ-ООЛДУН
КОКПАЗЫ-БИЛЕ...

«Ававысты чоктааш, ала-чайгаар-ла сузу хадаан — куурарып, самдараан өөвүстү ачавыс, кырган-ававыс бар-ла шабиле хаара тудуп, ээлеп чорда, мүн-не шыдажып, ийи-үш-даа чыл чурттадывыс-ла. А ачавыс ол-ла бажының суун ижиң, эдерең чорза-чорза, боду ышкаш өскүс ажы-төлдүг, дулгуяк кадайга олуруп алган соонда, уязы бузулган күске оолдары дег, сандарап-ла эгелээн бис...

...Өөвүс бузулган соонда, үр-даа болбаанда, соңгу иемниң арнын безин көрбейн чорааш, ачамның думмазы, Ары-Амырак чурттуг Баран-оол акым аалынга эк-келген.

...Ынчангаш мен, сес-тос харлыг бодум, чүгле «туткууш», маанай эвес, а тараачын болгаш уруглар ажаакчызы мергежилдин тос дерин тозалдырзын амзаан мен.

Ада-иеден чоокта чарылган, төрзөн хеминден, өскүс акы-дунмаларындан арт-сын ажың ырап келген меңээ чаавайның чааккыры каттыжып кээрде кандыг эрээ дээрзин, ону ынчалдыр эдилевзэн кижилерге билиндир чугаалпарты тоң-на берге. Ары, чыланнның шагары, кызыл даванче теннин када-лыры, кышкы дүннүң алдан ажыг катап өрүмнээр чывары ышкаш дээр чүве бе, аяга шегелей аттырган аң-на...

Степан Сарыг-оол «Аңгыр-оолдун тоожузу»

Тываның туураан чогаалчызы Степан Агбаанович Сарыг-оолдун номунда кирген бо сактышкын-нарындан бээр 90 ажыг чыл эрткен, а улуг чогаалчы бо чылдың төнчүзүндө мугур 100 харлаар. Тываның Чогаалчылар эвилелинин баштаар чери бир шагда чогаалчының акы, чаавазына өгдөн үндүр ойлаттырыпкаш, кулданыг, базымчага шыдашпайн, Ары-Амырактан Өвүр-Амыракче молдургалыг ашкан оруу-биле аян-чорукту организаастаар деп шийтирилээн.

«Сарыг-оолдун кокпазы-биле»

Чааты хем

деп аян-чорукка Бай-Тайгадан шүлүкчү Светлана Самбий-оол, библиотекарь Наталья Сат, бухгалтер Аржаана Баавыл, Ак-Довурактан шүлүкчүлөр, тыва дыл башкылары Сайлык Монгуш, Лидия Ооржак, бо башкының доозукчу класста өөреникчизи Чейнеш Сарыг-Донгак, Чаа-Хөлдүн Булуң-Теректен шүлүкчү-башкы Нина Эртине, бо чылын школа доозар өөреникчилери Радж Чаш-оол, Сайдаш Ендан, Улуг-Хемден бо одуругларының автору, Кызылдан республиканың Чогаалчылар эвилелинин баштаар черинин даргазы Маадыр-оол Ховалыг киришкен.

Ялым чок-ла чүве ужун эзирик чаавазы бичии Сарыг-оолдун бажын былгааш сывы-биле достайты шапкаш, өөндөн үндүр ойладып-

тарда, ол чүгле сес харлыг турган. Ынчан аалдар чаа-ла чайлаглап эгелээн, «кырган сыын мыйызы ойдук, аныяк сыын мыйызы дерттү кезей берген» алды айның ортан үези турган. Ам иштик черниң сыыны чаа-ла букунайнып эгелээн, кедек черниң сыыны арай-ла эткелек, тос айның ортан үези. Улаштыр чаыстап келгенинден Торгалыгның суу терең болгаш «УАЗ» машинавыс баштайгы кижиг Чаңгыс-Кириштен кижип шыдавайн барган. Чолаачывыс Анатолий Ондар, үдекчивис хоочун башкы Хүргүлек Мижит хемниң даады-ла бо талазы-биле, тракторлар, улуг машиналар оңгаштап капкан, бистиң машинавыстың өөз хептели бээр орукка чедир дөгүдүп каарга, чадаг базыпкан бис.

Сарыг-оол чогаалчы Ары-Бажын таварып эрткен Албанчы оруунга баштайгы машина «оттут-тергени» көргөш угаан-кудун оскунуп турган үеден бээр үе-дүп болган. Бо Ары-Торгалыгның иштин өрү алган, малгашталып, саван ыш-каш тайгыр апарган кара хөрзүндө машина оруу бисти. Торгалыг суунуң кержинге эдертип эккелген. Күскү соок сугну содаглары кижип

доора хем Сайлык-Хемни эриннеривис бырыладыр, балдырлары-выс сириледир сүзүп кешкеш, улуг-ла оймакка келдивис. Ары-Амырактан Өвүр-Амыракче молдургалыг ажып бар чыда, кайгамчык чараш өң-баазын чечектерлиг оймак көрдүм деп улуг чогаалчы бо оймактың дугайын-даа бижип каан чадап чок. Маңаа дыш ап олурувуста, Маадыр-оол Ховалыг «Ойт! Черлик-шай!» дээш, тура халыырда, харын-даа меңнеп, чо-

Чогаалчы Эдуард Мижиттин төрзөн Торгалында бажыңы.

жуй берген бис. Карарып, бүрүлери дырыжып эгелээн черлик-шайны кезээ хайындыргаш, сүттеп алыр чүве дээш чыгдывыс-даа. Каш чыл бурунгаар аңнаан оолдар эдерип, бо оймакты таварааным сактып келдим. Ынчан бир үе аныяк оолдар дес кажаа тудуп алган, молдургалар чайлагладып чыткан. Өдекти долгандыр чадыр ышкаш кылдыр кургаг ыяштар чыып каан чораан. «Адыг кезээлээн, дүнениң халдаар. Олардан молдургалары-выс камгалап, дүне кыпсыптар дээш белеткеп алган ыяжывыс-тыр» дээр оолдар болган.

Бис оон чоктааш, Хөлдүг-Хем аксынга дүн чарыштыр келген бис. «Аттыг-сурагылыг, адыг таваржыр, Хөлдүг-Хем аксынга кээримге, шынап-ла, шыргай-даа, хооргал-даа, мээң молдургадан он-он каптап улуг, инек-даштарда шапкыла-нып, шаалаан-шилээн, ак көвүк хемде келдим-не» деп Степан Сарыг-оолдун «Аңгыр-оолдун тоожу-зунда» бижээн.

Орай күс болгаш Хөлдүг-Хем сыык-даа болза, даш баштап кержи берге болган. Баштай кешкеннеривис тайгаш, саарыгже дукпуртуланы берип болур чинге чудукту кырлап кешкеннеривиске

дузалашкан. Чамдывыс адаанда, чоон чудук ушкан кижиге маңнашкан. Бир шагда улуг чогаалчының молдургалыг: «Өршээ хайыракан!» Суг-ла далай эртинелиг, үндүр чалгып каар боор оң!» деп, чалбарып кешкен хеминиң эринге майгыннар тиккен, одаг салган, аш-чем дээжиши, шай бажы чашкан.

Хонган черивиске аш-чеми-вистиң чамдывын шыгжап каап-каш, эртиненде улаштыр баскан. Бичии Сарыг-оолдун «сири-кавы эртим» деп бижээни Кыйыг-Дытка чедип чорувуста, биче дүш четкен. Ам орук ийи чарлы берген. Бирээзи Ары-Торгалыг суун кешкеш, ынаар-ла, бажы хорумнарлыг тас тайга болуп, кашпал хем кылдыр ээл чоруй барган. Өскези хемни өрү алган. Торгалыгга Хүргүлек Кыргысович машинавысты ажы-дып көргөш: «Паа, чалаң кыс уруглар! Кезек-Пөшче углаванар, шупту доңуп өлүп каар силер! Кезээде хадып, шуурганнап чыдар чер» дээн. Светлана Самбий-оол:

— Сес харлыг чаш оол доңуп калбаан черге, шуглак-дөжекитиг улуг улус канчап доңуп каар чүвөл. Чогаалчының ашкан оруу бо ыш-кажыл, Кезек-Пөшче дап берээлиңер — деп, эреси кирген.

— Ол чаш оглуң сен ышкаш муңгаш бажыңга одугуп калбаан, кан-шой ышкаш, чүну-даа тоовас чораан чүве-дир, билдин бе — деп,

Чогаалчының кокпазы-биле...

раан үе-дүптүн улуг оруу бар дишкенер, олап одурааш, улуг арттын адаандан үнгөн чадавас. Оң тын овучулап, үедей бер чазып хонган пөжү, тынын алган буянын аңчыларга таварышкан одаа бо былаада, та кайда чүве, ону ам кижип тывары берге...

Дөжебирлеп үнзе-үнзе, оруувус ам адаанда бичии оймактыг, кыдыында шаараш аргаларлыг чалбакче үнүп каан. Чүк аартап эгелээн. Бир удаа рюкзактарны шыгжап каапкаш, чиик адак халчык дээш, соксап кагдывыс. Бо орук бисти та каяа, чүге чедирер, та, каяа хонар бис, шуглак, аш-чем каап болбас. Сынын баалыыңче ал-шаавыс төнгөн, чилчивис үзүлген үндүвүс. Ам даады-ла сирт тепкеш, Ары-Торгалыг биле Өвүр-Торгалыг аразында чогаалчының ашкан Артының кедээзинден үнүп кээр. Чаап, туманнап эгелээн. Артың бээр ийинде тас баштыг тайганың шыпшыыңа үнүп кээривиске, аар ийи, бажында меңгилерлиг таңды бистиң-биле деңнежиң келген. Степан Агбаановичиниң чажында чурт чанып ашкан арты дөвүн адаавыста, куу туман-биле шугланыпкан чыдыр.

Эривзэн ак харлыг хая баарында, чаа-ла өзүп ораар кайгамчык чараш чаш пөшке таварышты-выс. Кадактар, хей-аът туктары, чаламалар баглап, саң салып, ыдыктап кагдывыс. Бистиң улуг өгбевис, Тыва чогаалдың үндезилекчизи Степан Агбаанович Сарыг-оолдун будуктарының аразыңа хоргадап хонган пөжү ол болгай аан.

Дыш алган баалыывыска дедир бадып кээривиске, шуптувусту элдеп-солун шаңналдар манап чыдар болган. Чогаалчылар эвилелинин баштаар черинин даргазы Маадыр-оол Барыштаанович Ховалыг шуптувуска «С.А.Сарыг-оолдун 100 харлаанынга тураскааткан «Сарыг-оолдун кокпазы-биле» деп аян-чорукка киришкен» деп шынзылгаларын шуптувуска тыпсып берген.

PS: Амытан-чон ажы-төлүн школаже кирип, студентилерин үдеп, сизиниң кезип, картошказын казып турар, акша-төгерикке кончуг кызыгы, берге үеде бо аян-чорукче айттанган бис. Калган чогаалчы Салчак Сарыг-оолдун өөнүн ишти, ам 72 харлыг башкы Өшкү-Саар Серемааевна «Бодум четпезимзе-даа, хоюм ужазы четсин» дээш Бай-Тайгадан кончуг ужаны суккаш, көгээржи ышкаш шилде кижип көрүп көрбзэн коньягын эштээш чорудупкан. Шагаан-Арыгдан Юрий Серемаа «Доңа бээр силер» дээш черге ап чоруур шуглак-дөжзөн бүрүнү-биле берип каан. Торгалыгга хоочун башкы Хүргүлек Кыргысович Мижит черге чажар силер дээш сүдүн савалап, улуг пажын, балдызын хаптап берген. Инженер Анатолий Доржукаевич Ондар хууда машиназын Сарыг-оолдун молдургазындан дудак чок кылдыр албадап чорааш, бисти чедер шаа-биле дөгүдүп кааш, уткуп алган. Оларга четтирдивис!

Алексей БЕГЗИН-ООЛ.

Галина МАСПЫК-ООЛ

УЛУГ ЧАСТЫШКЫН БОЛУР БЕ?

• Эртемниң чажыттары

Чер канчап тыптып келгенил? Хензиг ыя доо-зундан улуг частышкын соонда чер тыптып келген дээр. Миллиард чылдар соонда безин ооң ужу-кыдынга чырык херел-дери четпээн. Хая-даш дег бедик, кылын даш, суг-үер халавы ыңайлап, тайлып чоруптарга, Ие чер көс-түп, хевирлеттинип эгел-ээн. Чылыг, чурттаа-рынга таарымчалыг агаар-лыг, ижер суглуг Черге ногаан үнүштер, дириг амытаннар, кижилер чоор-ту тыптып, чурттап эгел-ээн. Бо хүнде Черниң на-зы-хары 15 млрд. чыл деп санаттынып турар.

Шаг шаа-биле турбас. Эртем-дешилгениң, чижээ, нана-техноло-гияларның сайзыралы улам бу-рунгаарлап, делегей кайгамчыктыг эртем ажыдышкынын мурнунда келген. Ооң-бир чижээ — адрон-нуг коллайдер. 2008 чылдың частан бээр бо дугайында чугаа деле-гейниң хөй-ниитизин дүвүредип келген. Оларның бодалын ийи аңгы бөлүккө чарып болур:

1. Адроннуг коллайдер кончук улуг айыылды тургузуп болур. Улуг частышкын болур ийикпе азы кара ойбактар тыптып кээр болгаш бодунче делегейде бар чурттарны кири бөөлөп апаар.

2. Коллайдер кижилерниң мооң мурнунда билбес турган чаа эртем ажыдышкынынга дүлгүрүнү бээр.

Делегейниң эртемденнериниң, эң ылаңгыя физиктерниң четтик-пейн манап турганы коллайдерниң шенелдези сентябрь 10-да че-дишкенин эрткен. Албан езуу-биле ажыдышкыны, ажилдап эгелээр хүн — октябрь 21. Эр-темге хамааржыр ажилдыг, шыл-гараңгай угаанныг кижилер бо талазы-биле аңгы-аңгы бодалдыг бол, маргыжышкыннар, удурла-нышкыннар хөй-даа болза, адроннуг коллайдер ажилдап эгел-ээн ол. Кижилер төрөлгөн мооң мурнунда туруп көрбээн эртем ажыдышкынының эжинде бе азы делегей чок болурунун кы-рында келген бе деп, эртемденнер ам-даа маргышпышаан...

Коллайдерниң тудуу

Тус проектиниң ора-созаы 1984 чылда төрүттүнгөн. 2001 чылда эгелээн тудуг ажилдарына 8 млрд. доллар чарыгдаттынган. Аппаратты тургузарына делегей-ниң 50 хире чурттарында 165 эртем-шинчилел институттарының төлээлери киришкен. Россиядан база 700 эртемденнер маңа ажил-дааннар. Европаның ядерлиг шинчилелдер төвүнүн удуртул-газы-биле туттунган коллайдерде ажыглан механизмдер болгаш материалдар мооң мурнунда туруп көрбээн быжыг. Космосче уждар корабль азы суг адаанга чоруур хеме аңаа көөрдө, чаштар ойнаар ойнаарактар-дыр деп, эртемден-

нер дыңнаткан. Бо дериг-херек-селге — 271 градус чедир соок температураны тургузуп болур, ол градус чүгө Черге эвес, бүдүн ок-таргайга сооктун эң бедик чадазын көргүзүп турар...

...Дүвү чок караңгы тамы

Коллайдер бодунун хемчээли-биле безин хөйүнү кайгадып турар: ол эртем ажылы кылыр аппарат эвес, а улуг хоорай сагындырар. Ооң кол кезээ долгандыр эптеп-тургускан тоннель хевирлиг узун коридор. Узун дурту — 26,7 км. Ук тоннель чер иштинде 100 м. ханы черде Франция биле Швейца-рияның адаанда чыдар. Европаның ядерлиг шинчилелдер төвү (ЦЕРН) мында турар.

Физиктиг шенелдеден чамдык эртемденнер чүге сестип турарыл? Опыт-дуржулганың кол утказы чүдөл? Чер иштинде коллайдерге физика кичээлинге өөрөнгөнвис частицалар-протоннар халчыр. Чаңгыс урге шуужуп турар болза ында айыыл чок, а оларны ийи чүк-тен үндүрүпкеш, бот-боттарына үскүлештиргеш, частышкын бо-лурга, оон үнгөн частицаларны шинчилээр ажил эгелээр. Бөдүүн-чүдү алырга, ындыг хевирлиг. А ол ажилдың күчүзү дыка улуг: про-тоннар бир секундада 40 млн. катап үскүлөжирлер. Бир кезек боон-дакта 100 млрд. протоннар чырык-тан дүргөн чоруп оорак шак-ла ол хире протоннарга үскүлөжир. Частицаларның шуптузу эвес, душ бооп, 20 хире протоннар үскүлө-жилкеш, тоо-быдаргай часты бээр. Ол бузунду — частицалар про-тоннардан-даа бичии, эртемден-нерниң бар чадавас боор деп санап турар частицалары-дыр. Ол үскү-лежишкынның кол утказы, шаанда Черни бодараткан улуг частыш-кыны коллайдер иштинге бол-дургаш, оон арктан частицаларны шинчилээр болур. Частышкын болур, а ол чүгө бичии хемчээл-диг. Чамдык эртемденнерниң кор-гуп турар чылдагааны ол: бичии эвес, улуг частышкын болу берзе, канчаарыл дээр чигзиниң...

«Бурганның»

частицазы кайдал?

Частышкын соонда артар частицаларның ажылы, ужу-утказы чүдөл? Ол частицаларның ара-зында эртемге билдинмес, чижээ, Чер тургустунуп турда, эң баш-тайгы секундларында турган ча-стицаларны тывар сорулга салдын-ган. Черни тыптып кээрине чүү энергия идиглиг болганы? Мате-риалдыг объект бүрүзүнде масса-деңзи бар, ол энергияны канчап хостап алырыл? Чер чаа-ла тыптып турда, «Бурганның частицазы» деп адаар бозоннар турган деп бодал-ды 1960 чылда англи физик Питер Хиггс илереткен чүве-дир. Эртем-

деннерниң кол сорулгазы, бозонну азы хиггс-частицаны тып алыры. Шак ол бозон азы хиггс-частица өске частицаларны аартадып, дең-зилиг болдуруп турар дээрзинге эртемденнер бүзүрөп турар. Бир эвес коллайдерниң дузазы-биле «бозон Хиггс» деп частицаны тып аар болза, хамык чүүлдерниң бот-бодунче тыртыжарының чажыдын билип аар. Ынчан таксилер маң-наар эвес, ужул чоруур азы само-леттун агаарга уждары бөдүүн, айыыл чок чүүл апаар. Азы энергия алырда, углеводород ажыглавас апаар дээр, кижилер кайгамчык хуулгаазын чүүлдерни көрүп чурттаар.

Бир эвес бозон Хиггс деп ча-стицаны тыппас-даа болза, эртемни чаа ажыдышкыннар манап турар: делегей тургузуунда бар эртем ажыдышкынынын шын эвес боор чадавас. Чижээ, кижилер дөрт хемчээлди билир, ол езугаар чурт-тап турар: узуну, дооразы, бедии болгаш үе-шак. Коллайдерниң дузазы-биле үе кайыын, канчаар кээп турарын, хемчээлдин алыс де-зүн, оон өске хемчээлдер бар бе дээрзин болгаш Чер канчаар «ажылдап» турарын билип алыр.

Миллион катап

күштүг...

Бүгү делегейде сурагылгы физик Альберт Эйнштейн бо хевирлиг эртем ажылы кылып тургаш, чурт-талгазының сөөлгү чылдарында угаанны төөрзөн деп чугаалар бар. Коллайдерниң ажыглалына деле-гейниң хөй-ниитизи чүге удурланып турарыл? Ында бар кижилерниң чөпшээрели чокта улустун амы-тынына онза айыылдыг бооп болур шенелде ажилдарын чүге чорудуп турарыл? Удурланыкчы-ларның айыылзынып турарында ужул бар: ол хире улуг күштүг энергия-биле кажан-даа эртем шенелдези чорутпайн турган. Про-тоннар бир секунда иштинде 40 млн. катап үскүлөжир болгаш үскү-лежишкын санында-ла энергия-ның күжү миллион катап улгадыр. Водородтук бомбаны тывылдыр-ган термоядерлиг синтезтин кү-жүндө бо опы-дуржулга үезинде тыптып кээр энергияның күжү мил-лион катап улуг. Кижилер төрөлгө-ниниң төөгүзүндө ындыг эртем ажылы турбаан.

Бир эвес бо эртем ажылының түннели эки боор болза, делегей чурттарының 160 хире эртем-шин-чилел институттары акшаланды-рышкыны алыр. Амгы үеде мооң мурнунда туруп көрбээн күчүлүг тускай саналга четкизиниң төвүнүн тудуун кылып турар. Аңаа миллион гигабайт хире медээлерни сайгарып көөр.

Черниң сөөлгү хүнү келир бе?

Черде бар бүгү амылыг чүве-

лерниң сөөлгү хүнү кээр деп, майя календарындан, эвенк хамның са-наашкынындан, үе-дүптөн бээр дамчып келген тоолчургу чугаа-лардан, а эң-не кол бадыйтал — делегейниң төөгүзүндө эң шынын чугаалаар, баш бурунгаар өттүр көөр кижилер деп алдаржаан Мишель Нострадамустун «өлүм эккээр» аппарат дугайында төлгезинден Черниң сөөлгү хүнү кээр деп даап бодаашкын барын билир бис. Майя — Чер кырынга бар турган цивилизацияның ажыглап турганы ай, хүн санаашкынын тургускан кален-дарында, эвенк хамнарының ай, хүн санаашкынын айыткан календа-рында 2012 чылда Черниң сөөлгү хүнү кээр дээр бот-бодунга дүг-жүп чыдар. Чернобыль атомнуг станциязынга частышкыны, ССРЭ-ниң буурап дүжер чылын дээр, өске-даа болушкуннарны вектер өттүр көрүп кааш, шүлүктөр хевирлиг чыый бижээн Ностра-дамус VI, 97 болгаш IX катреннер-де мынча дээр:

Мотор кижилер билбес дүргөн кылдыр ажилдай бээр, оожургал чок чүс чылды өттүр шааптар. Дайын-чаа-даа кижилерниң бодалында, Эртемденнерниң маңы дүргөн болу бээр.

Ооң соонда чүү болурун мынчаар айыткан: Барыын чүктөн дээрден баткан от кээр, ооң чалымы Мурнуу чүктөн Чөөн чүктү хөмө алыр, оттун ортузунга турган ойт-сиген дазылынга чедир чок болур — дээр уткалыг шүлүктээн.

Эрткен үениң чүве көөр, чугаа-лаар кижилерниң төлгезинге амгы үениң философтары база катты-жып турар. Чижээ, Герберт Кан эр-темниң мурнунда чүү турарыл деп көргөш, Апокалипсистиң маши-назы чогааттынар деп төлгө салган. Ооң хевирли кандызын айытпаан, ынчалза-даа ол машина ажилдай бээр болза, Черде бар амыдырал-ды чок кылыр ийикпе, харын-даа Черниң бодун чок кылыр чыгыы деп дыңнаткан. Ол бодалды өске-даа эртемденнер бадыйтаан. Чам-дык физиктер коллайдер хора че-дирбес деп турза-даа, Уолтер Ваг-нер, Луис Санчо деп аттыг эртем-деннер кижилерге улуг айыылды тургузуп болур коллайдерни ажилдадыр деп турар дээр ЦЕРН-ни буруудаткаш, судка берипкен.

Ол дугайында өске солуннарда

Коллайдер дугайын дыка хөй

IPS. Күчүлүг энергия бээр коллайдер деп херексел чогааттынып тургустунган бол, янзы-бүрү чугаалар турза-даа, ооң чогаадык-чылары, специалистер моон бичии-даа айыылзынмайн турарын бодап көрээлинер. Кым-даа кижилер, чеже-даа эртемге бердинген физик болза, бодун камгалаар, айыыл чок чорукту бодаар болгай. Деңзиниң бир караанда — коллайдерниң ажыл-чорудулгазы, өскезинде Черниң, ооң чурттакчыларының амы-тыны, келир үези. Ону долаага салыр улус эртемденнер эвес боор. Ынчанга физика, химия, математика уунче-ле чоруп көрзүн, а бистер чоок улузувус аразына амыр-тайбыч чурттап-ла көрээлинер.

солуннар бижип турар. Эlemen-тарлыг частицаларны үскүлешти-рер опытын түннелинде Черниң куржаанга кара ойбактарны ты-вылдырар болгаш Черни кири бөөлөп алаар, кижилерниң бил-бес хемчээлдерин ажыттынып кээр-ге, Европаны таварыштыр черге көстүп көрбээн коргунчуг дириг амытаннар кирип келзе канчаарыл, чок, коллайдер айыыл чок дээр эртемденнерниң маргыжыгларын номчуп болур.

Төптүн бодунда ажилдап турар специалистер коллайдерниң кнопказын базар хүннү хөй-ни-тиге дыңнатпайн баар болзувусса эки эвес бе — деп база бодал-дыглар. Чамдык удурланыкчылар коллайдер чер адаанга «тынып эгелээр» (шенелде ажылын чору-дарга) Европаның агаар-бойдузу баксырап турарын, чижээ, фут-болга Европа чемпиондыгы болуп турда, Швейцария биле Австрия-ның стадионнарының кырынга чаңныктар диңмилер, телефутбол дамчыдылганын үзүктелдирип тур-ганын айтып турарлар. Европаның ядерлиг шинчилелдер төвүнүн (CERN) специалистери коллайде-рини, ажилдаан соонда, сооткаш, тест-шинчилел ажылы эгелээрин дыңнатканнар. Ажилдай бээр ол аппараттын күжү 5 миллион элек-тронвольтуга дең болур. Кыжын ону өжүрүп каар, а 2009 чылда ооң күчүзү 7 триллион электронвольт чедер бээр.

Журналистер чажыт шериг шинчилелдер институтунун ажил-дакчызы, физика-математика эр-темнеринин доктору Олег Лунев-тан коллайдер айыылдыг бе — деп айтырылга харылап бээрин дилээр:

— Эртемниң улуг чедишкыни, кижилер көрүп көрбээн ажыдыш-кыннар кылырынга чугула базым болза-даа, коллайдерниң ажылын-га бергелер туруп болур.

1. Электроннарның боондак-тарын бир дүрүгө алгаш, ол-ла хемчээлди электроннар кээп үскүлөжир кылдыр кылыр берге. Санап турар энергияның күжүн чедип алыры чигзиничиг.

2. Эртем төөгүзүндө ындыг дур-жулга чок чүве болганда, бистиң кылган ажылыстың түннелинде чүү болурун кым-даа билбес.

Бирги атомнуг бомбаның шенелдезиниң мурнунда база хөй-ле чугаалар турган... Чижээ, ча-стышкын бүдүн Черни чок кы-лыптар деп чигзинилер турган.

Мээң бодалым-биле, шак ындыг айыылдыг болуп болгу дег дуржулганы кылган ажылы бар бе? Ону Черден ырак Айга, ыракта турар астероидке туткан болза эки — деп, ол түнээр.

НАРКОМАННАР «ЧУНАР-БАЖЫЦНААН»

Кижиниң угаан-медерелинге хоралыг наркотиктиг бүдүмелдерни белеткээр, ижи, ажыглар тускай оран-саваыи организациястап тудуп турганы дээр Сергей Ивановту Кызыл хоорайны суду РФ-тиң Кеземче кодекзиниң 232 чүүлүнүн 1 кезээ езугаар беш чыл ийи ай хуусаада шийткен.

Ажыл чок үшкү бөлүктүн инва-лиди, назы четпээн уруглуг 37 хар-лыг Сергей Иванов чунар-бажы-цының бусталыр өрээлинге нар-команнар чыгылар, аңаа нарко-тиктиг бүдүмелдер белеткээр чер кылдыр дерип алгаш турган. Бо

чылдың февраль 11-де наркоман-нарың бирээзи аңаа келгеш, нар-котиктиг бүдүмелди белеткээр, сыкыртынып алырын саналдаан. Ынчан аалчы-биле кады чунар-бажының ээзи, ол кижиниң кады чурттап турар херээжени база эки

сыкыртынып алган. Ол хүн дөрт эжишкилерниң шуптузу нарко-тиктиг бүдүмелдерден эзирик турганын эмчи шинзылгасында айыткан.

Бо чылдың апрель 8-те Сергей Иванов, ооң кады чурттап турары херээжени болгаш ийи аалчы база катап чунар-бажыга келгенер. Эмчилер олар наркотиктиг бүдү-мелдерни ажыглааш, эзирик бол-ганын тодараткан. Бо удаада нар-котиктиг бүдүмелдерни Сергей боду белеткээр.

РФ-тиң Кеземче кодекзиниң 228 чүүлүнүн 2 кезээнде көрдүнгөн наркотиктиг бүдүмелдерни хоойлу езугаар эвес садып ал, шыгжап, белеткээр дээр Сергей Ивановту 2005 чылда Кызылдың хоорай суду беш чылда шенелдеге шийткен турган. Ооң хуусаазы ам-даа доо-зулбаан.

Судка прокурор бодунун бу-руудаткан түннелин чугаалаан соонда Сергей Иванов буруузу долузу-биле билинген. Судтадып турар буруулуг кижилер чоннун ка-дыына, арын-нуурунга, сагыш-сеткилинге хоралыг ортумах хем-

чээлдиг аар кем-херекти үүлгетке-нин прокурор демдеглээр. Ол ыш-каш Сергей Иванов мурнунда наркотиктиг бүдүмелдерни сайгар-ганы дээр шийттирип чораян хи-резинде оон чогуур түннелди үн-дүрбээнин, соксадырын оралдаш-паанын суд кичээлгеге алган.

Кызылдың хоорай суду мур-нунда шийткелдин арктан хуу-саазы-биле каттай Сергей Ивановту беш чыл ийи ай хуусаада хостал-газын казып шийткен.

Василий КРИВДИК,
ТР-ниң прокурорунун улуг дузалакчызы.

Мергежилиниң, тергилнери

ТӨЛЕПТИГ ИШЧИ ЭЖИВИС

Библиотека ажилдакчылары чырыкче үнген ном-сеткүүлдерни номчукчуларга суртаалдаар ажилдыг улус. Оларның ачызы-биле номчукчулар янзы-бүрү номнарны, сеткүүлдерни, солун медээлерни, амыдыралга, өөредилгеге ажыктыг чүүлдерни номчукчулар шынгадип ап турар. Он чыл дургузунда кады-кожа ажилдап келген коллега, хей чылдарда чаштарга буянын көргүзүп келген библиотекарь Зинаида Салчаковна Аракчаа дугайында чылыг сестерни сеткилим ханызындан илередиксидим.

З.С.Аракчаа амгы үеде Кызылда К.Чуковский аттыг уруглар библиотеказының тыва чогаал болгаш чурт-шинчилел килдизиниң эргелекчизи. Ук килдис бо чылын тургустунгандан бээр 15 чыл бооп турар. Зинаида Салчаковна килдизинге, ажилынга, мергежилдинге езулуг-ла бердинген кижиге. Аажы-чаңы топтуг бүдүштүг, чугаа-сооду ээлдек-эвилең болгаш уруглар-биле эптиг-чөптүг ажилдап өөрөнгөн. Мергежилдинге чогаадыкчы езу-биле бердинген болгаш, ооң кылып чорудуп турар ажилдары, янзы-бүрү хемчеглери уругларны улуг сонургалдыг

болдуруп турар.

«Кижиге чурттуг, куш уялыг» дижит болгай. Зинаида Салчаковнаның өскөн-төрзөн чери – чурмалдыг Каа-Хем кожуунунун Суг-Бажы суур. Төрзөн суурунга ортумак школаны чедишкенин дооскаш, Канск хоорайның библиотека техникумунче кирип алгаш, библиотекарь мергежилдин дипломун алгаш, Бай-Тайга кожуунунун Тээли суурга күш-ажылчы базымнарын эгелзэн. Аныяк кыс чүгле ажилынга эвес, а суурунун хей-ниити ажилынга база идепкейлиг киржи эгелзеш, тээлижилерниң хүндүткелин чаалап ап четтигилкен. Каш чыл эрткенде, амыдыралының аайы-биле Кызылга көжүп келген. Эрте-билигже чүткүлдүг аныяк специалист Улан-Удэнин култура академиязының библиотека салбырын бот-өөредилге-биле чедишкенин доозуп, дээди эртемни чедип алган. Ооң ниити стажы 40 чыл, а Чуковский аттыг уруглар библиотекасында 25 чыл болуп турар. 1998 чылда З.С.Аракчаа хей чылда үре-түнелдиг ажилы дээш «Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атка төлептиг болган. А бо чоокку хүннерде аңаа Россияның култура ажилдакчыларының профэвилелиниң хүндүлүг бижини тывискан.

З.С.Аракчаа байлак арга-дуржулгалыг библиотекарь, негелделиг удуртукчу, эш-өөрү-биле эптиг-найыралдыг коллега болурундан аңгыда, аас-кежиктиг ава. Эргим кырган-ава. «Тыва кижиниң байы төлүнде» дижит. Ол-даа чөп. Бистиң коллегаыс 5 ажи-төлдүң үлегерлиг иези, беш чаптанчыг уйнуктарның ынак кырган-авазы. Ооң уруглары база авазын дөззөн, улугну улуг, бичини бичи деп хүндүлөп көөр, эрте-билиг кижилер болган.

Сагыш-сеткили ак, күзел-бодалдары бедик, ал-боду чараш коллегаыс-биле кады ажилдап чоруурууска өөрүп, ооң арга-сүмезин ап, үлегерин өөрөнип чоруур бис. Зинаида Салчаковнага моон соңгаар-даа чогаадыкчы чедишкенин, быжыг кадыкшылды, өг-бүлөзинге өөрүшкү-маңнайны күзедивис.

Сырга ОНДАР,

К.И.Чуковский аттыг уруглар библиотеканың тыва чогаал болгаш чурт-шинчилел килдизиниң ажилдакчызы.

ЕФИМ ШИФРИН
ТЫВАГА КЭЭР

Октябрь 11-де сураглыг пародист Ефим Шифрин В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрының сценазынга оюн көргүзөр.

«Бо бистиң бир дугаар коммерциялыг төлөвилеливистир. Ол чедишкенин болур дээрзинге идегеп турар бис. Тываның чурттакчылары найысылал Москвадан ат-алдарлыг «сылдыстар» көрүп амдажываан болгай, ынчангаш улуг артистерни олар сонургал-биле манап, оларның оюнун улуг сонургал-биле көөр, ол төөгүлүг болушкун болуп артар дээрзинге бүзүрелдиг бис» — деп, театрың директору Начын Шалык чугаалап турар.

Ефим Шифринниң Кызылга болур концертин Абаканда продюсер төвү-биле харылзажып тургаш чедип алган. Артист Абаканга октябрь 10-да концертин көргүзөр. Кызылга ооң концерти октябрь 11-де Тываның Совет Эвилелинге каттышканының 64 чыл ою байырлал-биле катчып турар.

Дина ОЮН.

КАТТЫШКАН АЖЫЛДЫҢ
ТҮҢНЕЛИНДЕ

2008 чылдың сентябрь айның төнчүзүнде Тыва Республиканың девискээринге Россияның Тывада ФАЧА-ның Кызыгаар Эргелелиниң, республиканың Иштики херектер ямызының, Россияның Тывада Наркотиктерге удур демисел чорудар федералдыг албанының, Тываның Каайлы чери болгаш Россияның Тывада ФАЧА-ның Эргелелиниң күштерин болгаш акша-хөреңгизин мөөңнээн «Караван-Авто» аттыг тускай операция болган.

Ооң кол сорулгазы – чамдык кижилерниң азы болза кем-херек үүлгедир-биле организастат-тыгган бөлүктөрнүң чогуур чөп-шээрел документилери чок ок-чепсекти, боо-моңгу, частыр болгаш наркотиктиг бүдүмелдерни база оон-даа өске айыылдыг болгаш онза айыылдыг чүктөрнү машина-балгатка аай-дедир сөөртүрүн соксадып, кем-херектиг аргыжылга каналдарын тып, илерири, хоойлу-дүрүмгө дүүшпес чоруктарны моон соңгаар бол-дурбазы бооп турар.

«Хандагайты», «Цагаан-Тологой», «Шара-Нуур» кызыгаар эрттирилге черлеринге болгаш Тыва Республиканың ИХЯ-ның ОШАЧКИ албанының «Шивилиг», «Ак», «Шагаан-Арыг», «Чадаана», «Солчур», «Самагалдай» база Кызыл хоорайга каттышкан ведомстволарның ажилдакчыларының күжү-биле эрттирген хем-

чеглерниң түннелинде 4894 машина-балгатты хынаан.

Чамдык машиналарга шынгыгы хыналданы эрттиргенин соонда, чогуур чөп-шээрел чок 2 боону, шээр малдың 20 кезек чиг ээдин, кара демир сөөрткен «КамАЗ» автомашинаны илереткен. Хоойлуга дүүшпес наркотиктиг бүдүмелдер эргилдезинден РФ-тиң КХ-ниң 228 чүүлүнге (наркотиктиг бүдүмелдерни хоойлуга дүүшпес садып алыры, шыгжаары, сөөртүрү, бүдүрери, болбаазырадыры) хамаарыштыр эрге-хоойлу камгалаар органнар 8 кем-херекти оттурган, оларның аразында Тывада Наркотиктерни хоойлуга дүүшпес эргилдезин хайгаараар албан 5-ти, Кызыл кожуунунун Иштики херектер килдизи 3 кем-херекти оттурган.

Тыва Республикада Россияның ФАЧА-ның парлалга албаны.

Байырлалыңар-биле!

Тожу кожуунун Адыр-Кежиг ортумак школазында хей чылдарда ажилдап чоруур ынак ававыс Тамара Севэновна ДАВААЛАЙГА Башкылар хүнүн таварыштыр байыр чедирип, ававыстың ынак коллективинге хөгжүлдени, чедишкенин болгаш чогаадыкчы соруу бедик боорун, каң дег кадыкшылды, узун назын назылаарын күзедивис.

Кызылда өөрөнип турар хеймер уруу
Алдыңай, ортун оглу Чойган.

Бистиң ынак угбавыс Анжелика Валерьевна СЕДЕН-ООЛ өвүр кожуунун Хандагайты ортумак школазында ажилдап чоруур. Угбавыска Башкылар хүнүн таварыштыр байыр чедирип, аас-кежикти, каң дег кадыкшылды, ажил-ижинге улуг-улуг чедишкенин күзеп тур бис. Эртем-билигнүң делгеминче баштайгы оруктарны уругларга айтып берип, оларны кижизидеринге улуг ачы-хавыязын кирип чоруур бедик хүндүткелдиг башкы ажилын ам-даа чедишкенин уламчылап, чогаадыкчы күзедерин боттандырып, карак кызыл ажилдаарын күзээр-дир бис.

Меңги, Мergen, Миланажык.

Төрүттүнген хүнүңер-биле!

Бистиң ынак эживис Белекмаа Сергеевна ДОНГАК октябрь 5-те төрүттүнген хүнүн демдеглээн. Байырлалы таварыштыр эживиске аас-кежикти, кадыкшылды, ынак-шылды күзевышаан, ажил-ижинге чүгле чедишкенин лиг болгаш чоруу чогуңур болзун деп йөрзеп тур бис.

Чаңгысклассчылары Саглай, Меңги,
Долчаңмаа, Олча.

Ажык аукционну чарлап тур

Тес-Хем кожуунун Самагалдай сумузунун 2008 чылдың сентябрь 15-те №161 доктаалыңа үндөзилеп садыг тударыңа хергелеттинген Самагалдай суурун Амбын-Ноян кудумчузунда, №9а бажыңның 80 дөрбелчин метр шөлдүг девискээрин садар талазы-биле ажык аукционну 2008 чылдың ноябрь 6-да 14.00 шакта чагырга бажыңының дараазында адресинге эрттирерин чарлап тур: Самагалдай суур, Ланзыы кудумчузу, бажың 20.

Садып алыңар

Хуужуткан гаражтыг бажыңны садып тур мен. Харылзажыр телефону: 8-961-092-73-80. (Өртээ 1 млн. 300 муң рубль).

Бистен садып алыңар

Минусинскиниң бирги сортунун далганы – шоодайда 620 рубль, Алтайның бирги сортунун далганы – шоодайда 690 рубль, Алтайның дээди сортунун далганы – шоодайда 710 рубль, Краснодарның чигири – шоодайда 960 рубль, хендир үзү 1 литрде — 51 рубль, 5 литрде — 305 рубль, Алтайның дээди сортунун макароннары – 18 рубль/кг, дузаттынарда ажыглаар дус – 179 рубль (50 кг), дагаа буду – 81 рубль/кг, бройлер дагаа оолдары – 83 рубль/кг, ак саржаг – 82 рубль/кг, үүрмектээн горох – 15 рубль/кг, чинге-тараа – 19 рубль/кг, «Роллтон» лапша – 4,30 рубль/1 шт., 3 литр соктуң – 58 рубль, чарба — 110 рубль/25 кг.

Бистиң адресивис: Кызыл хоорай, Загородный доора кудумчу, бажың 19а, «Эхнатон» баазында 3-кү склад; Каменистая кудумчузунда бажың 15; Мөөннеп болгаш үүрмектеп садар бааза, Калинин кудумчузунда бажың 25 склад №3, Мөөнү-биле садып алыр улустарга өртектер дугуржулга езугаар.

Харылзажыр телефону: 5-38-40.

«ШЫН» СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

«Чаңгыс демниг Россия» Бүгү-россияның политиктиг партиязының Тывада девискээр салбыры, Кызыл хоорайда тус чер салбыры «Чаңгыс демниг Россия» Бүгү-россияның политиктиг партиязының Бай-Тайга кожуунда тус чер салбырының удуртукчузу Март-оол Иргитович Баавылга ооң оглунуң мөчээни-биле холбаштыр ханы кажыдалын илередип тур.

Силерге таварышкан мындыг хай-халалтыг чидиргичниң бүгү ажыын кандыг-даа сөстер чиигедип шыдавазын билип тур бис. Ындыг сөстер тывылбас-даа. Быжыгланым, туттунуңар. Кажыдалыңарны силерниң биле деңге үлөжип тур бис.

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.

Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 2-01-35, кол редакторнун оралакчызы — 2-19-87, тел/факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91.

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 2-18-10, култура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-03-87, хөдээ ажыл-агый, очулга — 2-17-09, улуттук — 2-40-77. e-mail: shyn@tva.ru

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 7830. Чагыл 115. Номери парлалгаже дужааганы: график езугаар — 22.00, херек кыргында — 20.00.

АГАР САНЫБЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк «Тувакредит», Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаагы Сибирде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2004 чылдың май 14-те эде бүрткөз.

Херечилдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730.

ТР-ниң «Тыяполиграф» унитарлыг күрүнениң бүдүрүлгезинге парлаан (Кызыл, Шетинион-Кравченко, 1).

Солунда парлаттыгган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыгган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харылаар.